

תעודה

מקרה הנער המומר'
פרק בתולדות יהודי ירושלים במאה הי"ז

מינה רוזן

מוסד לאומי לתולדות ישראל

מקרה הנער המומר' פרק בתולדות יהודי ירושלים במאה הי"ז

מינה רוזן

אחת התופעות המציינות את יחסו של השלטון העות'מאני אל המיעוטים הדתיים בירושלים במאות הט"ז-ה"ז היתה ניצול אירוע יוצא דופן כדי לסחוט מהם כספים. היהודים והנוצרים, וכיחוד הנזירים הפראנציסקאנים, היו קבוצות אוכלוסייה ששורשיהן בארצות ניכר ועיינו לעתים את האימפריה העות'מאנית. מסיבות אידיאלוגיות תמכו הללו בכני המיעוטים – ארצות הנצרות הקאתולית סיעו לנזורה הפראנציסקאנית שייצגה אותם בעיר, ויהדות התפוצות סעדה את הקהילה היהודית; גם המיעוט הארמני נתמך על-ידי אחיו שבתוך גבולות האימפריה עצמה. סחיטת הכספים מן היהודים ומן הנזירים הפראנציסקאנים היתה כמעט מצווה, שכן הכספים מארצות החוץ הועברו לכיסי המנהל העות'מאני, ולעתים דומה כי היה זה אחד ממקורות הפרנסה של מושל סג'אק ירושלים.¹

דוגמה מאלפת לניצולו של מקרה יוצא דופן לסחיטת כסף מן האוכלוסייה היהודית בירושלים מתואר בקבוצה של שבע אגרות מכתביד אגרות שד"רים מירושלים 8^o61, השמור בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.² כתב-היד הוא העתקה של ארכיון אגרות, שכל סימני הזיהוי הושמטו מהן כדי להכשירן לשימוש כאגרון. על הפרשה שופך אור קטע של הכרוניקה של המסדר הפראנציסקאני בארץ הקדושה ובלבנט שנכתב על-ידי פייטרו ורניירו די מונטיפילוזו, לימים 'שומר הארץ הקדושה'.³ במקורות אלה מתוארת פרשת התאסלמותו של נער יהודי בירושלים והצרות שהתרגשו על יהודי העיר בעקבות זאת. מקרים של התאסלמות יהודים כאימפריה העות'מאנית לא היו נפוצים, והתאסלמות קבוצה שלימה של יהודים, דוגמת חסידי שבתי צבי, היתה חריג. אף-על-פי-כן היה אסלום בכוח של יתומים יהודים לא-נשואים, ונהג זה היה אחת הסיבות לגיל הנישואין הנמוך בחלק מארצות המזרח.⁴

1 דוגמה קיצונית לכך משמשת תקופת שלטונו של מחמד אבן פרוח' (1624-1626); וראה: חרבות ירושלים, ויניציאה שצ"א: מהדורת א' ריבלין, ירושלים תרפ"ח.

2 להלן: כתביד ירושלים. האגרות הנדונות הן: אגרת 26, עמ' 69-70; אגרת 27, עמ' 70; אגרת 28, עמ' 71; אגרת 73, עמ' 115-116; אגרת 212, עמ' 263-264; אגרת 221, עמ' 270-271; אגרת 146, עמ' 117. תודתי לעובדי בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, על שהתירו את פרסומן של האגרות.

3 G. Golubovich, *Croniche o annali di Terra Santa del Pietro Verniero di Montepiloso Quarrachi*, III, Firenze 1929, liber XI, ch. 20 (anno 1936), p. 281-282 [להלן: ורניירו]. קטע זה מן הכרוניקה של המסדר התפרסם לאחרונה בתרגום עברי על-ידי: נ' שור, 'היישוב היהודי בירושלים על פי כרוניקות פרנציסקניות וכתבי נוסעים', פרקים בתולדות ירושלים בראשית התקופה העות'מאנית, ירושלים תשל"ט, עמ' 384-385.

4 ח' כהן, היהודים בארצות המזרח בימינו, ירושלים תשל"ג, עמ' 159-160.

שתי אגרות מכתב-יד ירושלים, העוסקות בעקיפין ב'מקרה הנער המומר', מאירות עניין זה. איגרת 27⁵ סודרה בין שתי אגרות שעניינן במקרה הנער המומר, אך אין היא עוסקת כנראה באותה פרשה עצמה. מסופר בה על נער קטן שנחטף מבית-מדרשו על-ידי חיילים מזוינים, משום שהיה יתום מוסלמי. זעקותיו ומחאותיו לא הועילו, והוא חולץ מידי המוסלמים רק לאחר תשלום כסף רב למושל. האיגרת השנייה נמסרה בידי נער שהתייתם מהוריו וקהילת ירושלים שלחה אותו לקרוביו שבארצות פראנקיאה. שילוחו נבע מרצונם של יהודי ירושלים שלא לשאת בעול פרנסתו ומשום פחדם כי ללא אפוטרופוס תצא ממנו קלקלה לקהילה. לכן נתנו בידיו פרנסי ירושלים דמי-נסיעה עד צידון וקיוו כי יהודי העיר ישלחוהו לארצות פראנקיאה.⁶ הפרשה שתידון כאן שונה מעט בפרטיה מאלה הנזכרות, שכן לא מדובר בה ביתום ונראה שגם לא בהמרה מאונס.

סיפור המעשה

בחורף 1636 המיר נער יהודי מירושלים את דתו. במקורות היהודיים המספרים על כך לא נאמר שנאנס לעשות זאת, והם מזכירים רק את המרתו.⁷ ורניירו הרחיב בתיאורו בכרוניקה של המסדר. לדבריו, היה הנער כבן שתיים-עשרה שנה. הוא הסתכסך עם אביו שהיכהו, וכדי 'להענישו' הלך לקאדי והמיר את דתו. לכבוד זאת ערכו לו המוסלמים תהלוכה מפוארת ברחובות ירושלים. אחיו בן השמונה חזה בתהלוכה, התקנא באחיו הגדול, מיהר גם הוא לקאדי והמיר את דתו. כך 'איבד האב המסכן תוך שתיים-שלוש שני בנים', כדברי ורניירו. האב הציע סכום-כסף גדול לפדיון בנו, גם אם לא צוין למי הוצע הכסף.

אף-על-פי-כן, בנו לא הוחזרו לו. הילד הקטן הופקד אצל האגה היניצ'רים אשר על המצודה, הוא ה'דיזדאר', שהיה, לדברי ורניירו, חובב בצע מושבע. הוא החזיר את הילד הקטן לאביו תמורת סכום-כסף גדול, שהועבר בחשאי ובתנאי שכל המשפחה תעזוב מיד את ירושלים. כל בני-המשפחה עקרו לצפת, ואת הילד שלחו לקרובי-משפחה בקהיר. לא נתברר מדברי ורניירו מה אירע לבן הבכור, אך משתיקתו אפשר אולי להסיק כי נשאר מוסלמי. אם נכונה גרסת ורניירו הרי שכל הפרשה עניינה בצעיר.

ורניירו מספר כי כאשר נודע לשופט ולמושל כי האגה אינו מחזיק עוד בילד איימו עליו כעונש מוות. האגה הסביר כי הורי הילד גזלו אותו וכוח והסבר זה סיפק כנראה את השניים. ראשי הקהילה הושמו במאסר, אך שוחררו לאחר ששילמו לשופט ולמושל 6,000 גרוש. בעיר נפוצה שמועה כי היהודים הרגו את הנער. כך עולה מן המקורות היהודיים⁸ ומדברי ורניירו. האחרון הוסיף עוד כי בעיר סופר שהיהודים הרגו את הנער לעיני כל ילדיהם, ונתחווה לגזרים שחולקו בין ילדי היהודים בירושלים כדי להפחידם.⁹

5 כ"י ירושלים, איגרת 27, עמ' 70.

6 שם, איגרת 146, עמ' 177.

7 שם, איגרת 26, עמ' 69; איגרת 73, עמ' 115; איגרת 212, עמ' 263.

8 שם, שם. 9 ורניירו, שם.

דבר הרצח הופץ בירושלים ושלהב את הרוחות. בו' באדר התאספו, לדברי המקור היהודי, עשרת אלפים מוסלמים מזוינים בנשק וביקשו לפרוע ביהודים.¹⁰ אין ספק שמספר זה מוגזם מאוד, שכן כל המוסלמים בירושלים לא עלו בהרבה על עשרת אלפים.¹¹ לדברי אותו מקור ניסה השופט להרגיע את הרוחות, אך נרתע כשהתברר לו שגם חייו בסכנה. ורניירו לא סיפר על פרעות של ממש. לדבריו, כאשר שמעו הדרווישים, הסגפנים המוסלמים בירושלים, כי ראשי הקהילה שוחררו, הסיתו את ההמון נגד השופט. חכניהם היתה לרגום אותו באבנים בכואו למסגד לתפילת יום השישי.¹² לדברי המקורות היהודיים, נתנו חמשת אלפים גרוש לשופט ולמושל ובתמורה ניתנה ליהודים ארכה של עשרים יום כדי להביא את הנער ממצרים, שאם לא כן — תהיה נפש כולם תחת נפשו. ההסכם על כך נרשם, לדבריהם, בספר הפרטיכלים של בית הדין השרעי, הסג'ל. שמונה מראשי הקהילה נכלאו עד להחזרתו של הנער.¹³ על מאסר ראשי הקהילה כערכים מספר גם ורניירו, אך לדבריו ניתן ליהודים חודש ימים להביאו.¹⁴ עולה אפוא כי לדברי ורניירו נכלאו ראשי הקהילה פעמיים, ואילו לדברי המקורות היהודיים — רק פעם אחת.

כאן נפרדות דרכיהם של המקורות היהודיים והמקור הפראנציסקאני והם מציינים תמונה שונה לחלוטין. לדברי האגרות חיו היהודים מז' באדר ועד לערב שביעי של פסח בחרדה איומה, כאשר חזרו השליחים עם הנער והוכיחו למושל ולשופט כי הנער לא נרצח. אך בינתיים התברר לשופט כי אנשים שלא פורש בשמם עיניהם היו אל ממונם של יהודי ירושלים וזממו לרצוח את הנער ולהאשים את יהודי העיר.¹⁵ מהתפתחות כזו היה יוצא נשכר המושל, ולפיכך נראה כי הביטוי הסתמי 'אנשים' מכוון אליו ואל חצרו. השופט גילה את דבר המזימה לראשי הקהילה, שכתבו מיד לקושטא, כנראה כדי לבקש מיהודים רבי השפעה שידברו שם עם 'המשנה', הווזיר הגדול, ויגלו אוזנו על דבר המזימה; כדי לסכלה יבקשוהו לכתוב למושל ולשופט כי ישמרו על הנער שמירה מעולה, וכך יצילו את הקהילה מאסון כבד.

סיומה של הפרשה ותוצאותיה

שונה לחלוטין סוף הפרשה בדברי ורניירו. היהודים טענו כי הנער מת והמוסלמים לא האמינו להם, ולאחר שבזוזו אלפי גרוש, סופם שגורשו מן העיר. את הידיעה על הגירוש קיבל ורניירו, לפי דבריו, מפי אלכסנדרינו, הפאטריארך היווני של קהיר. זה סיפר לו כי מ-15,000 היהודים נותרו בירושלים רק 1640.¹⁶ אין כל אסמכתה אחרת לגירוש יהודי ירושלים בעקבות 'מקרה הנער המומר', ולפיכך מתעוררות כמה קושיות: מדוע נזקק ורניירו לידיעות מפי אלכסנדרינו מקהיר, הרי הוא עצמו עשה בירושלים עד 1637? והשאלה העיקרית — האם גורשו אמנם יהודי ירושלים בין השנים 1636-1637?

10 כ"י ירושלים, איגרת 26, עמ' 69-70.

11 בכל ירושלים לא היו בשלהי המאה הט"ז יותר מ-10,000 מוסלמים, אנשים נשים וטף; אפשר להניח כי גזומה רבה יש במניין 10,000 נפש בחקופה של קיפאון כלכלי והזנחה כ-30 שנה מאוחר יותר. A. Cohen & B. Lewis, *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*, Princeton 1978, p. 94, table 1

12 ורניירו, שם. 13 כ"י ירושלים, איגרת 26, עמ' 70. 14 ורניירו, שם.

15 כ"י ירושלים, איגרת 28, עמ' 70-71. 16 ורניירו, שם.

ידועים לנו מקרים מספר בהם איים אמנם מושל סג'אק ירושלים על היהודים כי יגרש את כולם לכד ממשלמי מס-הגולגולת, אולם עד כמה שידוע לנו, לא הוצא איום זה אל הפועל, משום שכל בריאתו היתה לסחוט ממון מיהודי העיר ובעזרת הממון בוטלה הגזירה.¹⁷ ידועים מקרים אחרים בהם יצאו יהודים רבים את העיר מחמת סחיטות של המושל, ואולם תמיד היה זה לזמן מוגבל וכדי למנוע את הסחיטה — אך לא בשל גזירת גירוש.¹⁸

לא ייתכנו דברי ורניירו שבירושלים היו לפני הגירוש 15,000 יהודים. בתקופת הפריחה הגדולה ביותר של קהילת ירושלים, ערב שלטונו של מחמד אבן פרוח' בשנת 1624, מציינים המקורות היהודיים 2,500-3,000 יהודים בעיר;¹⁹ מתום ימי-שלטונו ועד לסוף המאה הי"ז נאמר במקורות היהודיים שהיו כאלף יהודים.²⁰ המקורות התורכיים מציינים בדרך-כלל מספר קטן בהרבה מאלה.²¹ בין המקורות היהודיים הנוכחים, יש אגרות לגולה שמטרתן היתה לגייס כספים לירושלים, ואין ספק שאם היו בעיר יותר מאלף יהודים היו מחבריהן ממהרים לספר על כך, שכן גידול במספר היהודים שימש תמיד נימוק טוב לבקשות להגדיל את התמיכה; אולם לא אירע כדבר הזה במשך המאה הי"ז. אף-על-פי-כן בעינה עומדת השאלה מהיכן שאב אלכסנדרינו מקהיר מספר זה? במבוא לכרוניקה שלו תיאר ורניירו את כל אוכלוסייה של ירושלים, ובין השאר גם את היהודים באומריו:

הם נמצאים במספר גדול בעיר הקדושה של ירושלים. ב-1633 לפי מה שאמר מחמד באשה מושל העיר למתורגמן שלנו נמצאו בה 14000 יהודים, והרבה מהם שהם כבר זקנים וישישים שבאו לירושלים כשביל למות.²²

- 17 כ"י ירושלים, איגרת 21. עמ' 65; איגרת 31. עמ' 73; איגרת 38. עמ' 83; איגרת 62. עמ' 105; איגרת 35. עמ' 78; איגרת 64. עמ' 108; איגרת 89. עמ' 128; איגרת 118. עמ' 151; איגרת 119. עמ' 151; חרבות ירושלים (לעיל, הערה 1). ד ע"ב-ה ע"א; שו"ת מהרי"ט, ב, לבוב תרכ"א, סימן ס, קח ע"א; שו"ת אשטרוק אבן שאנ"י, כ"י גינזבורג 1016 (548), צילום במכון לצילום כתבי יד עבריים [להלן: מכון] 28031, קמט ע"ב.
- 18 ר' שמואל גארמיוזאן, שו"ת משפטי צדק, ירושלים תש"ה, סימן מג, עמ' סא; סימן פד, עמ' קיח; ר' משה אבן חביב, גט פשוט, זאלקווא תקצ"ה, קכח לב; ר' חיים סתהון, ארץ חיים, ירושלים תרס"ח, מ, סימן קמט, קנט ע"א; שו"ת נתן גוטה ויהודה חביליו, כ"י אוקספורד, 845 בקטלוג נויבאוואר, צילום במכון 21606, 271 ע"ב.
- 19 איגרת ר' ישעיהו הלוי הורוביץ; א' יערי, אגרות ארץ ישראל, רמת-גן תשל"א, עמ' 220; ד' קויפמאן, 'העחקת סיפור דברים מורגלן בירושלים תוב"ב — נכתבו באיגרת שלומים אל בנו היושב בלומברדיאה', ירושלים של לונן, ה (תרנ"ח-תרס"א), עמ' 82.
- 20 י"מ טולידאנו, 'תעודות מכתבי יד', *Hebrew Union College Annual*, IV (1927), pp. 464-466; כ"י ירושלים, איגרת 26, עמ' 69-70; איגרת 31, עמ' 74; א' ריבלין, ליקוטים מפירוש על התורה לרפאל מרדכי מלכי, א, ירושלים תרפ"ג, עמ' 12; א' הד, 'יהודי ארץ ישראל בסוף המאה הי"ז על פי פנקסים תורכיים של מס הגולגולת, ירושלים — רבעון מוקדש ל' פרס, ירושלים תשי"ג, עמ' קעז.
- 21 מן הנתונים שאסף ע' מנאע מן הסג'ל של בית-הדין השרעי בירושלים על המאה הי"ז יוצא שלא היו בעיר יותר מ-60-90 משפחות, כלומר בתקופות הטובות יותר של המאה הי"ז לא היו יותר מ-450 נפש. ע' מנאע, 'משפחת פרוח' — שלטונה ופועלה', עבודה לשם קבלת תואר מ"א, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ח, עמ' 66-67. אולם נראה לי כי נתונים אלה מתעלמים מ-85 המשפחות היהודיות בירושלים במאה הט"ז, פרקים (לעיל, הערה 3), עמ' הסלע. ראה: א' כהן, 'תמורות דמוגרפיות בקהילה היהודית בירושלים בשילמו את מסייהן ישירות לוואקף של כפת-100. אך גם אם נצרף משפחות אלה לחשבוננו — לא יעלה מספר היהודים על-פי מקורות אלה ליותר מ-720 נפש לערך. על הסיבות לפער בין שתי מערכות הנתונים ראה: מ' רחון, 'יהודי ירושלים במאה הי"ז [בדפוס].
- 22 ורניירו, א, פרק 40, עמ' 45. מחמד פאשא היה מושל ירושלים שנים רבות לסירוגין מתחילת המאה הי"ז עד 1633, עם הירצחו על-ידי המושל שבא אחריו. ורניירו, א, ספר ה, פרק 47 (שנת 1616-1617), עמ' 313; ג, ספר ט, פרק 45 (שנת 1633), עמ' 115.

עולה אפוא כי אלכסנדרינו ורניירו מביאים שניהם מספרים קרובים. על-פי הידיעה שהובאה בשם אלכסנדרינו נותרו בירושלים אחרי הגירוש 40 יהודים בלבד ומספר זה נזכר במקורות כמה פעמים. בניסן שפ"ה, בעת שלטונו של מחמד אבן פרוח, הגיע לירושלים צ'אוש, היינו שליח של הדיוואן הקיסרי, ובכליו פרמאן מזויף שפקד לגרש את כל יהודי העיר לבד מ-40. לאחר ששילמו לצ'אוש ולאבן פרוח' כסף רב, הסתלק הראשון מן העיר.²³ בסוף המאה הי"ז כתב רפאל מרדכי מלכי כי לתורכים פתווה, כלומר פסק-הלכה, המתיר ישיבתם של 40 יהודים בלבד בעיר.²⁴ ייתכן אפוא כי היתה פתווה כזו, אלא שהיתה הלכה ואין מורים כן. ומכל מקום אין המספר משקף מציאות כלשהי. נראה אפוא כי דברי ורניירו על פרשת הנער סבירים באמינותם, אולם התייחסותו לתוצאותיה לגבי הקהילה היהודית חסרה בסיס היסטורי. בשנת שהותו של ורניירו בקהיר (1637-1642) שמע אולי מפי אלכסנדרינו שמועה על אחד הנסיונות לסחוט כספים מיהודי ירושלים, צירף לה את 'ידיעותיו' על מספר היהודים בעיר וקשר את הסיפור בפרשת הנער המומר — דבר שאינו משתמע אף מדברי אלכסנדרינו. יש אם כן לראות את סיפור הגירוש לא כאמת היסטורית אלא כהבעת משאלת-לב של ורניירו. הנחה זו מתחזקת אם נזכור כי אחת המגמות העיקריות בדברי הפראנציסקאנים בירושלים על יהודיה היתה להבליט את השפלתם ומצבם הרע בארץ-הקודש.²⁵ יש לראות אפוא ידיעות אלה כחלק מן התעמולה שלהם.

יחסי הקהילה ומושל ירושלים

ידיעות אחרות על יחסו של מושל ירושלים בזמן האירועים האלה אל יהודיה עולות גם מאגרות אחרות מכתבי-יד ירושלים. מאיגרת 73, שנכתבה אחרי סיום הפרשה באביב 1637, ומאיגרת 221, שנכתבה בין קיץ 1636 לבין אביב 1637, עולים פרטים על יחסי הקהילה ומושל ירושלים באותם ימים. מתברר כי מושל זה נהג ביהודי ירושלים כתרנגולת המטילה ביצי-זהב, והקפיד לכל יאסוף אחר מלבדו ביצים יקרות אלה.²⁶ באותה שנה הסתכסה הקהילה עם אחד מבעלי-חובה, מן השיחיים הירושלמים מהם נהגה הקהילה ללוות כסף. לאחר שכבר שולם חובו ונכתבה על כך חוג'ה שרעיה בבית-הדין השרעי, שקבעה כי אין לשיח' כל טענות כלפי הקהילה, הוא הלך לדמשק וחזר משם עם צ'אוש ממשרתיו של הוואלי וחמישה-עשר חיילים; הוא ביקש להכריח את הקהילה לפרוע שנית את החוב, אך המושל מנע ממנו לעשות זאת בשל הכסף שקיבל מן הקהילה. לבד מטובת ההנאה הישירה שהיתה למושל מן העניין, ברור שלא היתה צומחת לו כל תועלת מכך שהקהילה תנוצל בסחיטתם של אחרים.²⁶

23 חרבות ירושלים (לעיל, הערה 1), ד ע"ב-ה ע"א.

24 כ"י בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים 4³¹, פירוש על התורה לרפאל מרדכי מלכי, 258 ע"ב.

25 לדוגמאות רבות לכך ראה: שור (לעיל, הערה 3), עמ' 343-423; מ' איש-שלום, מסעי נוצרים בארץ ישראל, תל-אביב 1965.

26 * בשל זמנה של האיגרת, אביב או לכל המוקדם חורף 1637, אפשר שהכוונה אולי למושל החדש עלי פאשה (ראה להלן, הערה 29).

26 כ"י ירושלים, עמ' 116.

יהודי מארץ-הקודש במאה הי"ז. מתוך ספרו של אבניוס רוגיה (1629–1634) על מסעו לארץ-ישראל

מושל זה החל גם לגבות מיהודי ירושלים מסים בגובה שהיה נהוג לגבות מן העדות הנוצריות בעיר, ואלה שילמו תמיד סכומים גבוהים הרבה יותר מאשר היהודים. יהודי ירושלים פנו אל יהודי מקורב ל'שער העליון' כדי שיפעל להוצאת פרמאן, שיצווה על מושל ירושלים שלא לגבות מיהודיה שום מס לבד מ'דמי ביקור'²⁷ והמס החדשי שהיה נהוג להעלות לו. לפני שנמסרה האיגרת ליהודי זה, שלחו יהודי ירושלים שליח לקושטא להתלונן על המושל — אך השליח התעכב בדמשק, בהיעדר מימון. בינתיים נודע ליהודי העיר כי המושל עצמו נסע לקושטא ויש סכנה כי כל פעולתם נגדו תעלה בתוהו; לפיכך נשלחה האיגרת אל אותו יהודי שיקדים רפואה למכה וישכנע את שרי הסלטאן להדיח אותו מתפקידו.²⁸ מושל זה הוחלף ב-1637 על-ידי עלי פאשא שנציג מטעמו נכנס לעיר ב-28 במארס 1637.²⁹

להלן מובאות שבע אגרות מכ"י ירושלים, העוסקות במישרין או בעקיפין בפרשה זו. אגרות 26, 27 ו-28 נדפסו כבר על-ידי ש' אסף;³⁰ כונסו כאן גם אגרות 73, 212 ו-221, שנכתבו בימיו של מושל העיר בזמן הפרשה, הנזכרת או הנדונה בתוכן. איגרת 146 עניינה בפרשה עקיף והיא מובאת בשל חשיבותה להבנת שיטת הסחיטה של מושלי ירושלים באמצעות קטינים. האגרות כולן נדפסו כאן ככתבן וכלשונון והוספו עליהן סימני פיסוק. מספרי האגרות והעמודים הם על-פי ד' ילין שתיאר לראשונה את כתב-היד.³¹

27 עיאדה, כנראה סכום שהיו משלמים למושל כל אימת שהיה צורך בפנייה אישית אליו.
28 כ"י ירושלים, איגרת 221, עמ' 264.
29 ורניירו, ד, ספר יב, פרק 2 (1637), עמ' 313.
30 ש' אסף, רשומות, ו (תר"ץ), עמ' 458-456.
31 ד' ילין, 'ירושלים היהודית לפני שלוש מאות שנה', ירושלים לזכר א"מ לונץ, ירושלים תרפ"ח, עמ' עח ואילך.
נדפס מחדש: כתבים נבחרים, א, ירושלים תרצ"ו, עמ' 18-45.

א: איגרת 26

[עמ' 69] אם אמרנו נספרה כמו הקורות שאירע לכללות יושבי ירושלים, על אודות נער אחד שהמיר דתו, ובתוך זמן מועט להמרת דתו ברח למצרים, והניח לכללות ירושלים בתוך הדלקה, ובאנו באש ובמים להשמיד, להרוג ולאבד כבזמן אחשורוש,¹ באמרם כל האומר בקלא דלא פסיק,² שהרגנו את הנער המומר, וכסינו את דמו, ולולי זכות משה אדוננו שעמד לנו ביום פטירתו, שקרה לנו הצרה הזאת,³ כמעט כלנו אבדנו מזעם האומות; שקמו יותר מעשרת אלפים אנשים איש חרבו על יריכו ואיש מפצו בידו⁴ לבלע ולהשחית את נחלת ה' ושללם לבו ח'ו,⁵ ועכ"ז⁶ רבים הוכו ובחנית, בחרב,⁷ ובעצים ובאבנים עד כלה, ואפי"ם⁸ היושב [עמ' 70] על המשפט⁹ לא מצא ידו למנוע אותם, כי פחד לנפשו פן יפגעו בו, ואחר עמל וטורח נתנו לו¹⁰ זמן עשרים יום להביא הנער ממצרים, ואם לא נבואהו¹¹ נפשנו תחת נפשו, ונכתב בספר השופט כן,¹² ועכ"ז הניחו שמנה נפשות¹³ מראשי עם קדש במשמר מר ממות ביד השר,¹⁴ עד שוב השלוחים ממצרים עם הנער המומר. לכן אתאנו לחלות פני מעלתו למען ציון לא יחשה ולמען ירושלים לא ישקוט,¹⁵ עד שימסר הנער הנז' ביד שלוחנו קל מהרה כי הזמן קצר, ואין לך פדיון שבויים גדול מזה,¹⁶ כי למה נמות יותר מאלף נפשות מישראל בעד מומר אחד, כי הצרה הזאת אינה צרת ממון אלא צרת נפשות,¹⁷ לכן למען ה' אל ירף ידו מהושיע, כי עת צרה היא ליעקב¹⁸ וממנה ישע ע"י¹⁹ מעלתו, וראה כי עמך הגוי הזה,²⁰ לכן אל ירף ידו מהושיע, כאמור: ולך תהיה צדקה.²¹ נאם הנאנחים ונאנקים החותמים בדמע.²²

ב: איגרת 27

[עמ' 70] הלא תדעו, הלא תשמעו,¹ איך נער א' שקט ושאנן מנעוריו² בצל שדי, בבית אלהים רענן,³ בהיכלו על התורה ועל העבודה,⁴ באו אנשים מזויינים איש חרבו על ירכו,⁵ ולקחו אותו בחזקת לכל היד החזקה⁶ מבית מדרשו לאמר, שימיר דתו בלי פשע ועון, ואם לאו, יעשו בו משפט כתוב ביסורין קשין ובשין, והוא צועק ככרוכייא, בייא, בייא,⁷ ברחובות קריה, ועינינו ונפשנו הומיה, זולגות דמעות כמים הנגרים, כמי המאריים,⁸ ואין מידם מציל. ורבים מגדולי הארץ שמו נפשם בכפם,⁹ אולי יש תקוה, ולא יכלו, כי הוכו בחרב ובחנית, ולולי ה' צבאות ראה בעניים, כמעט נבקעה כריסם, ותהי להם נפשם לשלל.¹⁰ ובכל זאת עוד ידו¹¹

א

- 1 אסתר ג ו; ג יג; ח יא.
- 2 מועד קטן יח ע"ב; יבמות כה ע"א. ופירושו – בקול שאינו נפסק.
- 3 ז' באדר.
- 4 על-פי שיר השירים ג ח ויחזקאל ט ב.
- 5 שמואל-ב כ יט-כ. 6 ועם כל זה.
- 7 לא ידעתי פירוש הנקודות מעל לאות ח' בחנית ו'חרב', אולי רמז לשמונת האסירים?
- 8 ואפילו. 9 הקאדי, השופט.
- 10 צריך להיות, כנראה, 'לנו'. 11 נביאהו. 12 בסגל: ספר הפרטיכלים של בית-הדין השרעי.
- 13 כנראה ז' טובי העיר והפרנסים. 14 המושל. 15 על-פי ישעיה סב א. 16 בבא קמא קיז ע"ב.
- 17 פירושו – אין זה הפסד ממון אלא תהיה זו מיתת אנשים חפים מפשע אם תבצענה מזימות הפורעים.
- 18 ירמיה ל ז. 19 על-ידי. 20 שמות לג יג. 21 דברים כד יג.
- 22 המעתיק השמיט את שמות החותמים.

ב

- 1 ישעיה מ כא. 2 על-פי ירמיה מח יא (עניינו כמואב).
- 3 על-פי תהלים צא א. 4 על-פי אבות א ב. 5 שיר השירים ג ח.
- 6 על-פי דברים לד יב. 7 לשון זעקה וקובלנה: רש"י, יומא סט ע"ב. 8 במדבר ה יח, כג, כד.
- 9 בנסותם להצילו. 10 על-פי ירמיה כא ט; לח ב. 11 כנראה ידו של המושל.

נטויה, שהעליל עלילות ברשע¹² לאמר כי הנער אין לו אב ואם, והוא מדתם,¹³ והחזירו אותו «מילדי»¹⁴ העברים, והוכרחנו לפזר פזר גדול לסתום פי אריות «ולרצותם»¹⁴ ברצי כסף¹⁵ באופן שלקינו ושלמנו במיטבא,¹⁶ ויאכלו את ישראל בכל פה.¹⁷

ג : איגרת 28

[עמ' 70] תשואות חן על השתלותו¹ בעד שליחות הנער המומר. הן לצדק ימלוך מלך,² מאן מלכי רבנן,³ ענן הכבוד באהלו קשור, מלך אשר אתה הוא רישא די דהבא,⁴ הראת לדעת כי צדקו אמרי נועם של פ', תמיד תהלתו בפיו, שמעה ותשמח ציון לקול שבחיו, ומה גם עתה ראינו ונשמח את כל היד החזקה⁵ אשר הפליא עמנו חסדו בגופו ובממונו⁶ בענין הנער המומר לשלחו כלה גרש ובטל⁷ מעם עם ה' אלה,⁸ אשר כפשע היה בינינו ובין המות,⁹ ושמחת חגנו מועדינו לתוגה נהפכה, על העדר הנער המנוער, ערו ערו¹⁰ עד היסוד בה אז יאמרו בגוים,¹¹ לולי ה' שהיה לנו,¹² והזמין לנו גואל להוציאנו ממצרים¹³ [עמ' 71] והגיע ובא בערב שביעי של פסח, ופסח ה' על עמו וצאן מרעיתו,¹⁴ צאן נפלאות¹⁵ הרועים בשכם הצרות,¹⁶ ויהי כל הארץ שפה אחת משלימים פרים שפתם¹⁷ בברכות ערוכות על ראש צדיק.¹⁸ ישלם ה' פעלו, ויכפול שכרו מהטוב הצפון לצדיקים, עין לא ראתה.¹⁹ גם אנחנו נקדמה פניו בתודה, ותשואות חן וכבוד נחלק לו ברבים, כי ברבים הפליא לעשות חסד ואמת, להציל נפשנו ממות, ולהחיותנו כיום הזה. זה ה' קיינו ראינו,²⁰ יגמלהו כצדקו וחקו לא יגרע, אך ימים, ושנות חיים ושלוש יוסיפו לו מן השמים כפלים לתושיה.²¹ ולסוערה עניה²² יגדיל חסדו לעתיד, מהעדר לעמוד לנו אף לזאת,²³ והמתחיל במצוה אומרים לו גמור,²⁴ כי בלאו הכי עדין אנו ובנינו מעותרים ח"ו למקרה ופגע, יען כי כלי נבל²⁵ גם בני בלי שם²⁶ חורקים שן על אשר הפר עצתם ומחשבותם הרעה, אשר חשבו לעשות נקמה בגוים,²⁷ ולשלול שלל ולבוז בז, ועתה השופט²⁸ יר"ה²⁹ גלה אננו, כי רגשת פועלי און³⁰ מתחכמים להרוג את הנער המומר, כדי לשוב להתגולל עלינו עלילות ברשע,³¹ ויהי מה יהי, למלא בטנם משוד עניים, אל יתן

- 12 על-פי תהלים קמא ד. 13 כלומר, מוסלמי. 14 תוספת המעתיק בין השיטין.
- 15 על-פי תהלים סח לא; ופירושו – לפייסם בממון. 16 בבא מציעא קד ע"א. 17 ישעיה ט יא.

- ג
- 1 צריך להיות: השתדלותו. 2 ישעיה לב א. 3 על-פי בבא בתרא ג ע"ב.
 - 4 פירושו: מלך אשר אתה הוא, ראש של זהב. לא ידעתי פירוש הנקודות מעל למלה אשר.
 - 5 כותב האיגרת משתעשע במליצות על-פי פסוקים הקשורים בסיפור יציאת-מצרים בשל עיתוי העלילה ומשום המקום שאליו ברח הנער. פסקה זו נכתבה, כנראה, על-פי שמות ו א.
 - 6 על-פי סוכה מט ע"ב: 'צדקה בממונו, גמילות חסדים בין בגופו בין בממונו'.
 - 7 על-פי שמות יא א (עניינו בפרעה שיגרש את בני-ישראל).
 - 8 מעם הקהילה במצרים שאליה ברח. 9 על-פי שמואל-א כ ג. 10 לשון נופל על לשון: נער, מנוער, ערו.
 - 11 תהלים קלז ז; ופירושו – הגויים יאמרו: הבה נהרוס את קהילת ירושלים.
 - 12 תהלים קכד א. 13 ראה לעיל, הערה 5. 14 ראה שם: על-פי שמות יב כז.
 - 15 עם תשרו ועיף. 16 על-פי בראשית לז יג; ופירושו – מטום שכמם לסבול.
 - 17 בראשית יא א והושע יד ג. 18 על-פי משלי י ו.
 - 19 על-פי רות ב יב; וכן ברכות לד ע"ב; סנהדרין צט ע"א. 20 על-פי ישעיה כה ט. 21 איוב יא ו.
 - 22 ירושלים – על-פי ישעיה נד יא. 23 פירושו – אין איש שיעזור לקהילה.
 - 24 ירושלמי, ראש השנה ב יא, נו ע"ג. 25 צריך להיות, כנראה, בני נבל. 26 איוב ל ח.
 - 27 תהלים קמט ז; הכוונה כאן לישראל ולא לגויים.
 - 28 הקאדי. 29 ירום-הדרו. 30 תהלים סד ג. 31 על-פי תהלים קמא ד.

ה' מאויי רשעים,³² אשר ע"כ אחת שאלנו מאת מעב"ת בכל צדקותיו, יוציא לנו כתב א' מהמשנה³³ לשר³⁴ ושופט ירושלם,³⁵ לאמץ אליהם הנער אשר שלחנו אליכם להכחיש דברי האומרים דוברים עתק על היהודים שהם הרגוהו,³⁶ ישלחו אותו קל מהרה ע"י פרש זה עכ"פ בלי שום אחר ועכוב כלל,³⁷ וישלח לנו הכתבים הנז' ע"י איש אחד מיוחד למשוך הנער מרשת זו טמנו לו, פן יבולע לעם ה' ח"ו עד סוף כל הדורות לשמצא בקמיהם,³⁸ ויהיו גרמא לברוח מעל אדמת הקדש, ואך זה היום שאויבנו מחכים לבלתי ידרוך רגל עברים בירושלם, ויהיו מתהללים לאמר, לנו נתנה הארץ מורשה,³⁹ לכן למען השוכן בציון אל יתן דומי לזה, עד יגמור לעשות מצוה הזאת, ואלדים יחשבה לו צדקה תקועה כיתד במקום נאמן,⁴⁰ כי יציל לקוחים ממות,⁴¹ אין תכלית לשכר הגמול האחרון מן הראשון,⁴² ויחיש מעשה אצבעותיו תכף ומיד, ולית דין צריך בשש.⁴³

ד: איגרת 73

[עמ' 115] כתב כללי לירושלם.

אותותינו אלה ילכו הליכה, מחמת צרת, חמת הצרות הסוערות על עיר אלקינו, עניה סוערה.¹ הלא למשמע און אפשר ידעו במכאוב ירושלם, בההפסד שהפסדנו אשתקד במקרה בלתי טהור, שנער ישראלי המיר דתו, ובתוך זמן מועט להמרת דתו ברח למצרים, ויהי כל הארץ שפה א' ודברים אחד,² שהיהודים הרגוהו וכסו את דמו, ויהי קצף גדול על ישראל ועל רבנן,³ ענן גדול ואש מתלקחת⁴ להשמיד, להרוג ולאבד ח"ו את כל היהודים,⁵ ותהי לחרדת אלהינו עלינו מתוחה מיום שבעה באדר עד אסרו חג של פסח,⁶ <כי⁷ פסח ה' -ושלח⁸ ובא הנער המומר לירושלם,⁹ ותשקוט הארץ מרִגְזָה,¹⁰ [כבעבור בניה]¹¹ אשר כל הימים שבנתים נתקיים בנו אבל גדו'¹² ליהודים, וצום ובכי, ונהפך לנו הפורים לתוגה ולאביל,¹³ וחג הפסח על מצות ומרורים,¹⁴ מחכים למות,¹⁵ ושוחד בחיק שר,¹⁶ ושופט¹⁷ ופילי ארעא,¹⁸ למנוע חרב

32 תהלים קמ ט.

33 לא ברור אם מדובר במשנה דמשק, היושב בדמשק, או במשנה הגדול, הווזיר היושב בקושטא.

34 מושל ירושלם. 35 הקאדי.

36 היינו, המכתב צריך לצוות על המושל והקאדי שישמרו היטב על הנער שנשלח אליהם, כדי להוכיח את הפותם של היהודים.

37 את הכתב. 38 יהיו מושמצים בפי אויביהם; ראה, למשל: שמות לב כה.

39 נימוק זה מופיע הרבה בספרות התעמולה למען ארץ-ישראל. ראה, למשל: חרבות ירושלם (לעיל), הערה 1 במבוא, ב ע"ב. כ"י ירושלם (לעיל), הערה 2 במבוא), איגרת 3, עמ' 42; איגרת 8, עמ' 51.

40 על-פי בראשית טו ו ושעיה כב כה. 41 פירושו – יציל לקוחים למות.

42 שכר הנמען על השתללותו שישלח המשנה מכתב למושל ולקאדי, יהיה גדול משכרו על השתללותו, לשליחת הנער לירושלם. 43 אין לעכב ולהשהות בדבר; ברכות מ ע"א.

ד

1 ישעיה נד יא. 2 על-פי בראשית יא א. 3 מלכים-ב ג כז. 4 יחזקאל א ד.

5 אסתר ג יג; ז ד; ח יא. 6 היינו, בז' באדר ברח הנער למצרים ובאיסררהג של פסח הוחזר.

7 תוספת המעתיק, בין השיטין. 8 תוספת המעתיק בגליון.

9 היינו: על-ידי שהוחזר הנער לירושלם נמנעה הגזירה, ופסח השם על בתי בניישראל ולא השמידם; מליצה על-פי שמות יב כג.

10 ההרגשות מתייחסות להצעות-נוסח של המעתיק, שנרשמו בגליון; וראה להלן, הערה 51.

11 תוספת המעתיק בגליון. 12 גדול.

13 על-פי אסתר ט כב; אלא שמשמעותו כאן הפוכה: 'בימים אשר נחו בהם היהודים מאויביהם והחודש אשר נהפך להם מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב...'. 14 במדבר ט יא.

15 איוב ג כא: 'המחכים למות ואיננו'. 16 מושל ירושלם. 17 הקאדי. 18 השיחיים המוסלמים.

רגשת פועלי און [19] אשר חשבו רעות לעשות נקמה ח"ו בנו, ועל בתינו, בנינו ובנותינו הפילו גורל, ולגודל הצרה פיזרנו למעלה מחמשת אלפי גרו', ואין אנו מספיקים לכתוב א' מאלף מהצרה שעברה עלינו ועל כל שכיני ירושלם בסביבותיה, 20 והדברים עתיקים, 21 קים לן שמימי המן עד עכשו לא היתה כמוה 22 [בזאת] 23 ולא תהיה. ומלבד זה צירים יאחזונו על כוּבד פיזור ההווה, שהולך ורב, קרוב לעשרת אלפים גרו', 24 וידל ישראל מאד, 25 ובכל זאת לא חדלנו מהתמשכן בגופנו ובמונונו להחיות לב נדכאים 26 של הבע"ת ועניי הקופה, אשר למחיית שתי מצוות הללו צריכין אנחנו שלשים גרו' מדי שבת בשבתו, ללחם צר ומים לחץ, 27 יען כי בעונותינו עלה יוקר השערה במעלה עקרבים. 28

ועדין לא נטהרנו מחוב האומות לגמרי, אלא שפליל 29 א' חשב לאכול את ישראל בכל פה, כי אחר שפרענו חובו, ונכתב חוגיט 30 חזק כראי מוצק, 31 ונחתם בערכאותיהם, 32 כי אין לו שום תביעה על ישראל, הלך לדמשק, והביא לנו משר דמשק 33 גאוש 34 א' וט"ו אנשים עמו, כל משרתיו רשעים, 35 וילחצו את ישראל בחזקה 36 לפרוע ד' אלפים גרו' לפליל הנו', ובחמלת ה' עלינו, שם בלב השר אדוני הארץ, 37 ויהי לנו לישועה בעזר נמרץ, והוכרחנו לפזר קרוב וב' 38 להוציא חלק, 39 לבלתי ילמדו אחרים ממנו לעשות כן יתר בע"ח, 40 באופן כי מטה ידינו מכל עבר ופנה, 41 נאתם הדור אתם [42] כמה מיני הרפתקי סביב [43] ולבנו המס ימס בראותנו, 44 ולבנו פנה, בראות ח"ו כי היתה ירושלם לנדה, וישלכיה אחרי גוים, כאלו ח"ו אין לכם חלק בה, 45 וכן לא יעשה, כי 46 מחר יעשה ה' בכל נפלאותיו, וכי נודע בשערים בעלה 47 אשר גור אומר שישונו, 48 ציון במשפט תפדה, ושביה בצדקה, 49 נאנחנו מחכים לראות גשמי נדבתם, 50 (דבר שנה בשנה ביתר שאת), 51 ועתיד לקיים שישו אתה מושש כל המתאבלים עליה, 52 לכן נא עורר משנתכם, ותנו כבוד לה' אלהיכם, ודרשו בשלום ירושלם בכסף מלא, 53 [נתשלימו את [54] מהחזיק [55] וח"ו היתה ירושלם וכ] 56 (וכסף משנה קחו בידכם), 57 והיו מגישי מנחה בצדקה, 58 דבר שנה בשנה, כי שכר היא לכם. 59 כ"י 60

- 19 לא עלה בידי לפענח מלה זו.
 20 מכאן משתמע שגם יהודים בסביבות ירושלים סבלו מגזירה זו, וייתכן שמדובר בפלאחים יהודים בסביבות העיר או ביהודי חברון.
 21 בבא בתרא צא ע"ב. 22 כמו גזירה זו. 23 תוספת המעתיק בגליון.
 24 כאן חיברו הכותבים את הוצאותיה הקבועות של הקהילה עם ההוצאות שהוצאו לשיחיד הרשויות בפרשה זו.
 25 שופטים ו. 26 ישעיה נז טו.
 27 מלכים א' כב כז; ישעיה ל כ; דברי הימים ב' יח כו.
 28 פירושו – התייקרו מצרכי המזון; 'מעלה עקרבים' הוא שם מקום בארץ ישראל; במדבר לד ד; יהושע טו ג.
 29 שיח' מוסלמי; על-פי דברים לב לא.
 30 חג'ה; מסמך של בית-דין שרעי המורה על מצב משפטי מסוים: בעלות, פטור, הרשאה, וכיוצא בהם (حجة شرعية). 31 על-פי איוב לו יח. 32 בבית-הדין השרעי. 33 הוואלי של דמשק.
 34 צ'אוש בתורכית: 'סמל', 'איש-צבא', 'מפקד' של כמה חיילים; 'הצ'אוש היו קבוצה של בעלי משרה בחצר הסלטאן, שלוחים וכרוזים של הדיואן הקיסרי (خازن). 35 משלי כט יב. 36 על-פי שופטים ד ג. 37 מושל ים.
 38 המעתיק השמיט את הסכום המדויק. 39 פירושו – להוציא את השיח' חלק. 40 בעלי-חובות.
 41 סימן זה בכתב-היד מעלה הצעתו של המעתיק לנוסחן של שורות אלה; ראה להלן, הערה 51.
 42 לא עלה בידי לפענח מלה זו. 43 לא עלה בידי לפענח מלה זו. 44 תוספת המעתיק בגליון.
 45 כתב: 'ירושלים לא נתחלקה לשבטים' (בבא קמא פב ע"ב), מכאן שלכל יהודי יש בה חלק.
 46 ראה להלן, הערה 48. 47 משלי לא כג. 48 תוספת המעתיק בגליון.
 49 ישעיה א כז; לפירוש הפסוק ראה: דרכי ציון, א' יערי, מסעות ארץ-ישראל, תל-אביב תשי"ז, עמ' 299.
 50 תוספת המעתיק בגליון.
 51 סוגריים בגוף כתב-היד; זו ללא ספק הצעתו של המעתיק, כמו התוספות בגליון ובין השיטין ובשאר הקטעים שבסוגריים. 52 ישעיה טו י.
 53 על-פי ירמיה כט ז. 54 לא עלה בידי לפענח מלה זו. 55 לא עלה בידי לפענח מלה זו.
 56 תוספת המעתיק בגליון. 57 ראה לעיל, הערה 51; בראשית מג יב. 58 מלאכי ג ג.
 59 במדבר יח לא. 60 סימן שיש הצעה של המעתיק למלים אלה; ראה בהערה הבאה.

[ביתר שאת ויתר עז] 61 תדרשו בשלום ירושלם, כי בשלומה יהיה לכם שלום. 62 נה' נדחה קראו לך ציון היא דורש אין לה: 63 (ומה גם אליכם הכהנים לגמור המצוה שהתחלתם לפדות ירושלם מחובותיה עד כלה) 64 ועתה הנה צעקתנו באה אליכם, ולכן ראוי להרגיש בצער הבת ירושלם, 65 להכין אותה ולסעדה 66 כיד ה' הטובה עליכם, ושכרם עד שמים יגיע, להחיש מעשה הצדקה, ולשלחה 67 פה ירושלם בסדר נכון ליד החכמים הרשומים ופרנסי הזמן, 68 [ושלחו מסת דמי נדבתם לירושלם בסדר נכון] 69 לבעבור יהנו ממנו ג"כ 70 היושבים לפני ה', הוגי תורתו, וכל יתר העניים אוכלי משלחן גבוה, 71 כאשר הבטחנו מאז ויאירו כברקים אל עבר [עמ' 116] פנינו בכתב ידם בלשון הקדש, כי בה עמהם חכמה ותשיה, ומדוע יכתבו בלשון לעז 72 שאין אנחנו מכירים בו, לכן מכאן ולהבא יחזיקו בשבט סופר, ויכתבו בלשון הקדש כמו שאר הגולה, כי בזה יש לנו פאר, שהוא אחד מד' דברים שנגאלו ישראל בשבילם, שלא שינו את לשונם. 73 לכן למען ציון לא יחשו ולמען ירושלם לא ישקוטו, עד יכוננו ועד ישימו ירושלם תהלה בנדבה חשובה לפי צורך השעה ולפי רוב השנים וכ', 74 ודבר אלהינו וכ', 75 כנפשם וכנפש וכ'. 76

ה: איגרת 146

[עמ' 177] לצוות לאיש על יתום שידריך אותו בדרך ישר. איש חיל, רב פעלים ומהללים, 1 כל פרוי קדש הלולים, 2 פועל צדק 3 וחונן דלים, 4 ה"ה 5 הגביר כה"ר וכ' אחרי עתרת שלום ואמת, 6 זאת אומרת וחנה היא מדברת, 7 למעננו (למעננו) 8 ישים עיני השגחתו אל הנער הזה, מוביל כתבא דנא, 9 ההולך קדמת אשור, 10 להדריכו דרך אניה בלב ים, 11 אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת, 12 ולתת לו צדה לדרך, ולפרוע בעדו שכר הליכתו באניה, באופן שלא יחזור לנו פה עוד, כי מאז נפטר אביו ואמו, הולך נע ונד, וחששנו שמא ח"ו יהיה לנו לתקלה, מאחר שאין לו פה שום קרוב לאסוף אותו הביתה, ולהנהיגו במעגלי יושר. 13 ולכן עם היות הק"ק עמוס מכמה תלאות לאין חקר, עכ"ז נדחקנו להמציא

- 61 תוספת המעתיק בגליון.
 - 62 ראה לעיל, הערה 53.
 - 63 תוספת המעתיק בגליון; ירמיה ל יז.
 - 64 ראה לעיל, הערה 51; על-פי ירושלמי, ראש השנה ב יא, נז ע"ג: 'המתחיל במצוה אומרים לו: מרוק'.
 - 65 איכה ב יג.
 - 66 ישעיה ט ו.
 - 67 סימן שיש למלים אלה הצעה של המעתיק; וראה להלן, הערה 69.
 - 68 נראה שמדובר ברשימת חכמים המורשים לשמש בדיינות ומשתתפים עם הפרנסים וז' טובי העיר במעמד המנהיג את הקהילה.
 - 69 תוספת המעתיק בגליון.
 - 70 גם כן.
 - 71 הכהנים זוכים משולחן גבוה; מנחות ו ע"א; חולין קכ ע"א; ערכין כד ע"ב.
 - 72 איטלקית, כנראה.
 - 73 על-פי ויקרא רבה לב ה.
 - 74 המעתיק השמיט את המשך המשפט; על-פי ישעיה סב א.
 - 75 ראה הערה קודמת.
 - 76 ראה הערה קודמת; כאן באו ככל הנראה גם החתימות והתאריך.
- ה
- 1 על-פי שמואל-ב כג כ; דברי הימים-א יא כב. 2 ויקרא יט כד. 3 תהלים טו ב.
 - 4 על-פי משלי יט יז. 5 הלא הוא. 6 על-פי ירמיה לג ו.
 - 7 מליצה על-פי שמואל-א א יג. 8 השמטת המהדירה. 9 כתב זה.
 - 10 מליצה על-פי בראשית ב יד; נראה שהביטוי נתחבב על מחבר האיגרת, לפי שלאשור אין כל משמעות בהקשר זה.
 - 11 משלי ל יט. 12 יחזקאל א יב, כ. 13 על-פי משלי ד יא.

לו כסף שכר הליכתו בידו עד צידון,¹⁴ ומשם ואילך על חסדי דוד הנאמנים¹⁵ השלכנו יהבו, לבקש לו דמים¹⁶ מנדיבי עם, מיטיבי צעד,¹⁷ לשלם שכר הליכתו באניה, ולך תהיה צדקה.¹⁸ אך בידו אל יתנו לו השכר הנז', עד שיכנס באניה, ויגמור ללכת לפראנקיאה,¹⁹ באופן שלא ישוב עוד פה. ובשכר זה הנה אלדינו זה עומד אחר כתלנו,²⁰ משגיח להניח ברכה באסמיו,²¹ וימיו כימי השמים²² וכי.²³

ו: איגרת 212

[עמ' 263] אחרת בתשואות לשעבר וצועק לעתיד.

אחרי עתרת החיים והשלום,¹ זאת עולה מן המדבר,² תשואות חן מלאה, על השתדלותו הטוב לפאר את בית אלדינו ברצפת אבנים, הנה שכרו אתו, ופעולתו את אלדים,³ שם עולם יתן לו, טוב מבנים של קיימא,⁴ הגונים, עוסקים בתורה, ואמתו צנה וסוחרה,⁵ ויתן חנו בעיני כל השרים,⁶ סרים⁷ יהיו אל משמעתו,⁸ לדרוש טוב לעמו,⁹ כאשר ראינו היום, ממכון שבתו השגיח על עם דל בציון, לצוות על המוסילים¹⁰ במפגיע, יהיו עיניו פקוחות להשכיל, להטיב אותנו, ישלם ה' פעלו¹¹ ויכפול שכרו אמן יאמן. כי אם באנו לספר כל הקורות אותנו, לא תכילם היריעה, כי מרעה¹² אל רעה היינו,¹³ ובפרט כי באו בנים עד משבר,¹⁴ על אודות נער ישראל שנשתמד בראשית החורף,¹⁵ ובתוך חדש ימים ברח למצרים, ויבוקש מהאומות, ולא נמצא, ויהי קצף גדול על ישראל ועל רבנן, ענן גדול ואש מתלקחת,¹⁶ כי קמו כל הגוים בעצת הפאשה,¹⁷ ופשה¹⁸ הנגע¹⁹ ח'יו לאבד את כל היהודים,²⁰ באמרם שאנחנו הרגנו את הנער המומר. ובתואנה זו הפסדנו קרוב לחמשת אלפים גרו', מלבד מה שאכל השר מקדמת דנא, שהיה גובה מאתנו חלק רביעי ממה שנותנים הערלים,²¹ מה שלא היה מקדמת דנא, וידל ישראל מאד,²² לולי ה' צבאו שמחה לעקור ע"ז²³ מעלינו, כמעט כלינו בארץ.²⁴ ותהי צרת הנער סוערת עלינו משבעה עשר באדר עד אסרו חג של פסח, כי פסח ה' על ישראל,²⁵ וראה בעוניינו, ובא הנער ממצרים, ותשקוט הארץ.²⁶ [עמ' 264] והנה פ' נמצא פה ירושלם באחרית הזעם,²⁷ וירא את עניינו, ואת עמלנו ואת לחצנו,²⁸ ונדר לאביר יעקב²⁹ להודיע צערינו לרבים, ולהכמיר רחמיהם עלינו, להחזיק ידיו בנדבה חשובה, כי עת לחננה.³⁰ ובחסדי מעלתו בטחנו להשתדל בענין זה על דבר כבוד שמו ית',³¹ ושכרו עד שמים יגיע.

- 14 עיר-נמל בלבנון. 15 ישעיה נה ו. אפשר כי מרמו הוא לשם הנמנען.
 16 היינו ממון; על-פי שמואל-ב ד יא; וייתכן על-פי יחזקאל ג יח.
 17 היינו נדיבי צידון; מליצה על-פי משלי ל כט. 18 דברים כד יג.
 19 כנראה איטליה. 20 שיר השירים רבה; שמות רבה ב ב. 21 על-פי דברים כח ח.
 22 על-פי דברים יא כא. 23 נראה שכאן באו התאריך והחתימות והמעתיק השמיים.

- 1 על-פי ירמיה לג ו. 2 שיר השירים ג ו; ח ה. 3 על-פי ישעיה מ י; סב יא.
 4 על-פי ישעיה נו ה. 5 על-פי תהלים צא ד. 6 על-פי בראשית לט כא.
 7 לשון נופל על לשון; שרים-סרים. 8 על-פי שמואל-ב כב יד. 9 על-פי אסתר י ג.
 10 מתסלם: הממנה על המחוז מטעם הואלי. משמש לעתים כממלא-מקום למושל הסגיאק (سجاق).
 11 על-פי רות ב ב. 12 לשון נופל על לשון: יריעה-רעה.
 13 על-פי ירמיה ט ב; כי מרעה אל רעה יצאו. 14 מלכים-ב יט ג; ישעיה לז ג. 15 ראה לעיל.
 16 יחזקאל א ד. 17 מושל הסגיאק; זה היה תארו למן המאה הי"ז.
 18 לשון נופל על לשון: פשה-פאשה. 19 ויקרא יג נא; יד לט, מד. 20 על-פי אסתר ח ה.
 21 הנוצרים. 22 שופטים ו ו. 23 עבודה-זרה.
 24 על-פי תהלים קיט פז: 'כמעט כלינו בארץ'. 25 היינו, שניצלו מפרעות וממוות; על-פי שמות יב כז.
 26 שופטים י ג, ל; ה לא; ח כח. 27 על-פי דניאל ח יט.
 28 דברים כז ז. 29 תהלים קלב ב. 30 תהלים קב יד. 31 יתברך.

עוד זאת נדרש ממעלתו, למען ציון לא יחשה ולמען ירושלים לא ישקוט, עד יכונן ועד ישים ירושלים תהלה;³² בכתיבי צווי שישלח בכל חדש חליפות אל השר,³³ ואל המוסלים³⁴ ואל השופט,³⁵ להשגיח על ישראל ועל רבנן בעין החמלה, ובחר לה' מובח,³⁶ שכתבי צווי אלו הם רבי התועלת לקיום והעמדת ירושלים. לכן אל יחסר המזג,³⁷ להגויים³⁸ עליהם, לבלתי הרע לישראל, ושלא יגבו ממנו רק המושהרא³⁹ והעידיאה⁴⁰ בלבד, כאשר גבלו ראשונים.⁴¹

עתה כל אשר בכחך עשה והצלח להנקם מפ',⁴² לקבול עליו ולהוציא בלעו מפיו, או יספה במשפט המלך יר"ה,⁴³ ויוסרו בו אחרים.⁴⁴

לעניים יתן חן,⁴⁵ לשופט⁴⁶ שנתחלף, כי הוא היה בעזרנו בכל הפרטים, ע"כ ראוי להחזיק לו טוב לפני כל שרי המלך, וגם אל השופט החדש יזהיר אותנו, יען כי נהפך לאיש אחר,⁴⁷ וכל מעייניו לאכול עניים מארץ,⁴⁸ מאחר שאין מוחא⁴⁹ בידו, כבזמן היות השופט הראשון על כנו.

ע"כ לא יניח אדם לעשקנו, ושירחיקו עצמם משוד ומחמס, כי בצדקה יכון כסא,⁵⁰ ונא אל יפחות לנו כתבי צווי בכל שלשה חדשים, כי זהו קיום והעמדת המקום, ומעתה קהל עדרנו על מעלתו יסמוכו לכונן עיר האלדים סלה, וישבה ירושלים לבטח,⁵¹ ואנחנו לא נחשה מהעתיר אל אלוה, ירצהו, יעלהו גם עלה⁵² וכ'.⁵³

ז : איגרת 221

[עמ' 270] נוסח לקבול על אדם גדול.

הן זאת להודיעו, איך שלחנו את פ'¹ עד מקום פ'² כדי לקבול על הצר³ הצורר, על כל הרעה שעשה לנו, ויאכל גם אכול את כספנו⁴ בערך הערלים,⁵ וגובה ממנו כמזהם חלק כחלק, וידל ישראל מאד,⁶ כי אין הצבור יכול לעמוד בו. ועל זה דרשנו מאת אחינו, להשתדל בכל עז, להוציא מאמר,⁷ שלא יוכל שום שר, לגבות מתושבי ירושלים היהודים האמללים רק העדייא⁸ והמושהרא⁹ [עמ' 271] בלבד, כאשר כן גבלו ראשונים.¹⁰ וגם חלינו פניהם, שבכל חדש חליפות ישלחו כתבי צווי לשר ולשופט,¹¹ שיתנהגו עם היהודים על קו היושר, כי בשלומנו יהיה להם שלום.¹²

- 32 ישעיה סב א. 33 מושל ירושלים.
 34 ממונה על מחוז מטעם הוואלי; ממלא מקום מושל הסנג'אק. 35 הקאדי.
 36 משלי כא ג. 37 שיר השירים ז ג. 38 לשון נופל על לשון: מזג-גום.
 39 משאהרה; מס חודשי שהיה מועלה למושל הסנג'אק (شاهرة). 40 עיאדה; דמי ביקור למושל הסנג'אק (عیادة) 41 דברים יט ד. 42 אולי המושל הקודם? 43 ירוס'יהודו.
 44 היינו, ילמדו לקח מן הקורות אותו. 45 משלי ג לד. 46 הקאדי.
 47 כנראה מושל הסנג'אק. 48 משלי ל יד.
 49 צריך להיות: מוחה. 50 משלי טז יב. 51 זכריה יד יא.
 52 על-פי בראשית מו ד. 53 המעתיק השמיט את התאריך והחתימות.

ז

- 1 שליח של קהילת ירושלים שלא ידעתי לזהותו.
 2 דמשק (ראו להלן, 'ופ' נשאר עצור בדמשק').
 3 השר, הוא מושל הסנג'אק; לשון נופל על לשון, ובלהג ספרדי כמעט חד הם. 4 בראשית לא טו.
 5 כמו שגבה מן הנוצרים. 6 שופטים ו ו. 7 פ'רמאן – צו מלכותי.
 8 עיאדה – דמי ביקור. 9 משאהרה – מס חודשי שהיה מועלה למושל הסנג'אק.
 10 על-פי דברים יט יד. 11 הקאדי. 12 על-פי ירמיה כט ז.

יידענו נאמנה, כי תועלת הכתבי צווי הנז', רבה וגדולה מתועלת המאמר הנז' עצמו, ע"כ אל יירפו ידם מהושיע, כי עת לחננה.¹³

ועתה לא נעלם ממעלתו, את אשר עשה לנו השר הנז' בתואנת הנער המומר,¹⁴ כי חשב לאבדנו, כאשר עיניו ראו ולא זר,¹⁵ הצרה הגדולה שהגיעה אלינו מצדו, ויאכלו את ישראל בכל פה¹⁶ קרוב לסך כך וכך¹⁷ בענין זה בלבד, מלבד מה שאכל מקדמת דנא כך וכך.¹⁸

ועתה שמענו שהשר הנז' נסע דרך קושטי,¹⁹ ופ'²⁰ נשאר עצור בדמשק מדלית איסר²¹ לרדוף אחר השר, לקבל עליו, ע"כ אתאנו לחלות פניו, אתה תהיה לנו לפה,²² להגיד לרוזני מחנה קדשו,²³ כל העושק שעשק אותנו השר, כדי לקבל עליו לפני המלך יר"ה,²⁴ אולי ישלח בו חרון אפו ויבלענו,²⁵ או יוציא בלעו מתוך פיו,²⁶ וייוסרו אחרים²⁷ לבלתי יזידו לעשות עוד רע לישראל, ולך תהיה צדקה.²⁸

ומעתה קהל עדתנו על מעלתו יסמוכו, לגמור בעדינו הן בענין השר הנז', הן בענין המאמר,²⁹ ובפרט על כתבי הצווי, כי הם עקר קיום והעמדת ירושלים ויושביה, להשתדל בעד עמנו ובעד עיר אלדינו,³⁰ וישבה ירושלים לבטח,³¹ ושכרו עד שמים יגיע, כי ישתדל עם הק"ק לחזק בדקי ההפסד,³² אשר קרה לנו מצד הנער הנז',³³ כי אזלת יד הק"ק מרוב הצרות הסוערות עלינו יום יום. לכן למען ציון לא יחשה ולמען ירושלים לא ישקוט, עד יכונן ועד ישים ירושלים תהלה במתק שפתיו³⁴ להכין אותה ולסעדה בנדבה חשובה,³⁵ כי עת לחננה,³⁶ ובשכר.³⁷

- 13 תהלים קב יד. 14 ראה לעיל. 15 על-פי איוב יט כז.
- 16 ישעיה ט יא. 17 המעתיק השמיט את הסכום המדויק. 18 כנ"ל, בהערה הקודמת.
- 19 קושטא. 20 ראה לעיל, הערה 1. 21 מחוסר ממון. 22 על-פי שמות ד טז.
- 23 גבירי קושטא. 24 ירום-הודו. 25 על-פי איוב כ כג. 26 על-פי ירמיה נא מד.
- 27 היינו, המושלים הבאים אחריו ילמדו לקח מעונשו. 28 דברים כג יג. 29 ראה לעיל, הערה 2.
- 30 דגש על האות המסמלת את שם השם; על-פי שמואל-ב י כב; דברי הימים-א יט יג.
- 31 זכריה יד יא. 32 על-פי יחזקאל כז ט, כז. 33 ראה לעיל, איגרת ד, עמ' 115.
- 34 על-פי ישעיה סב א. 35 על-פי ישעיה ט ו. 36 תהלים קב יד.
- 37 המעתיק השמיט את המליצות המתארות את שכר הנמען וכן את התאריך והחתימות.